
POROČILO IZ POREČJA REKE OMO V ETIOPIJI

Sodelovanje med Univerzo v Ljubljani in Univerzo v Arba Minchu

Sarah Lunaček, Uršula Lipovec Čebtron, Nežka Struc in Eshetu Ewnetu Tegengne

328

Uvod

Med Oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Fakulteto za družbene vede in humanistiko Univerze v Arba Minchu (Etiopija) že od novembra 2023 potekajo izmenjave študentov, študentk in predavateljev, predavateljic v obe smeri – med drugim je oktobra 2024 v Ljubljani predaval socialni antropolog Eshetu Ewnetu Tegengne. Prav on je med 9. in 21. junijem 2025 pomagal organizirati obisk etiopske univerze in porečja reke Omo, kjer že dolgo raziskuje, ter trem avtoricam predstavil ključne sogovornike in tematike, ki bi jih bilo smiselno poglobljeno raziskati. Sodelovanje smo na UL vzpostavili s pomočjo programa Evropske komisije Erasmus + (MK 171), katerega namen je eno- ali dvosemestrski študij v tujini s priznanimi obveznostmi in krajši obiski med evropskimi in zunajevropskimi univerzami. Pri izvedbi se soočamo s številnimi izzivi, kljub temu pa nameravamo z izmenjavami nadaljevati in smo jih nadgradili s simpoziji, ki jih organiziramo skupaj z drugimi partnerskimi univerzami v Afriki, na primer z univerzami v Dar es Salaamu (Tanzanija), Cape Townu (Južna Afrika) in Niameyu (Niger). Univerza v Arba Minchu je Sarah Lunaček leta 2025 podelila priznanje za prizadevanja pri dosedanjem sodelovanju. Začeli smo tudi z načrtovanjem projektov in se povezali s Centrom za raziskave vode na Fakulteti za kemijo in kemijsko tehnologijo Univerze v Ljubljani, ki je eden od tematskih centrov v mrežah (GUILD-ARUA) evropskih in afriških univerz.

Na Univerzi v Arba Minchu smo imele junija 2025 tri avtorice predavanja s področij: medkulturne mediacije v zdravstvu (Uršula Lipovec Čebtron), raziskav poplav (Nežka Struc) ter pastirstva v soočenju z rudniki (Sarah Lunaček), ki so sprožila živahne debate z magistrskimi in doktorskimi študenti ter zaposlenimi na oddelku za antropologijo. Sprejela sta nas tako rektor univerze kot tudi dekan Fakultete za družbene vede in humanistiko, pri čemer sta oba izrazila velik interes za nadaljnje sodelovanje. Najprej na področju antropologije, a tudi širše, saj je Univerza v Arba Minchu ena večjih univerz v Etiopiji, ki pokriva vsa študijska področja in ima številne izkušnje z mednarodnimi projekti, pa tudi najdaljšo tradicijo na področju raziskav vode. Skupaj z Eshetujem smo se odzvali tudi na povabilo mlade Univerze v Jinki, v bližini porečja reke Omo, ki si prizadeva za različne oblike mednarodnega sodelovanja, predvsem na nivoju doktorskega študija.

Cilji obiska v Arba Minchu, Jinki in v porečju reke Omo so bili predvsem seznanjenje s problematikami in oblikovanje skupnih raziskovalnih tem za nadaljnje sodelovanje, tako v obliki meddisciplinarnih povezovanj in angažiranih raziskovalnih projektov kot tudi doktorskega študija. Seznanili smo se s perečimi problematikami na področjih zdravstva, poplav in različnih načinov uporabe in izrabe zemlje, ki jih bomo orisali v nadaljevanju.

Dostop do zdravstva

V Etiopiji so v zadnjih desetletjih naredili dva pomembna koraka k boljšemu dostopu do zdravstva. Po eni strani so vzpostavili nov zdravstveni kader (t. i. *extension healthcare workers*), torej dodatne zdravstvene delavce, ki so diplomirali iz zdravstvenih ved ali javnega zdravja ter začeli delovati na vseh območjih Etiopije, tudi najbolj odročnih, ter opravljati različne preventivne in kurativne dejavnosti. Na ta način so številnim marginaliziranim prebivalcem omogočili dostop do najosnovnejših zdravstvenih storitev, poleg tega pa ti zdravstveni delavci običajno izhajajo iz skupnosti, v kateri tudi delujejo, zato dobro poznajo kontekst in obvladajo jezik, kar ni zanemarljivo, saj v Etiopiji govorijo več kot 87 različnih jezikov.

329

Poleg tega je pomemben nov sistem zdravstvenega zavarovanja, s katerim poskušajo izboljšati dostopnost do zdravstva: zavarovanje stane okoli 18 evrov letno, pri čemer je posamezno zavarovanje naslovljeno na žensko – mater v določeni družini, kar ima v tej patriarhalni družbi še dodaten simbolni pomen. Po besedah naših sogovornikov v zdravstvenih ustanovah z novim zavarovanjem mnogi prej prikrajšani prebivalci lažje pridejo do zdravnika. Med njimi so tudi številni pastirji, ki svojo živino prodajajo na tržnici, kar je redka priložnost, da dobijo denar, zato si v preteklosti niso mogli privoščiti obiska zdravstvene ustanove, saj je bilo treba za vsako zdravstveno storitev plačati z etiopskimi biri. Sistem zdravstvenega zavarovanja se na jugu Etiopije šele postopno uvaja in čeprav za nekatere revnejše dele prebivalstva zavarovanje pogosto plača država, imajo številni še vedno zelo otežen dostop do zdravstvene oskrbe. Poleg finančnih težav oviro predstavlja razporejenost zdravstvenih ustanov, saj so v manjših ruralnih naselbinah, na primer na območju reke Omo, le posamezne zdravstvene postojanke. Manjše zdravstvene enote imajo tudi zelo omejen obseg zdravstvenih storitev in malo zdravstvenega kadra. Tako v zdravstvenem centru v naselju Dus, kjer živi ljudstvo Karo, delujejo zgolj ambulantna, porodna soba in nekaj bolniških postelj, v njej pa so zaposleni babica, farmacevt in zdravstvena delavka, ki je diplomirala iz javnega zdravja. Slednja center tudi vodi in je v pogovoru z nami izpostavila, da jih redko obišče zdravnik, čeprav bi ga zelo potrebovali, primanjkuje pa jim tudi številnih zdravil (na primer za zdravljenje zelo razširjene malarije) in diagnostičnih aparatov (na primer za ultrazvočno obravnavo nosečnic).

Zapostavljene tropske bolezni

V malo večjih krajih, kot je mestece Turmi, v katerem živita predvsem ljudstva Karo in Hamar, delujejo tako javni kot privatni zdravstveni centri. V večjih mestih je več zdravstvenih ustanov, na primer v Arba Minchu so odprli tudi veliko univerzitetno

bolnišnico. Ta predstavlja pomemben dosežek v regiji in v Etiopiji nasploh, saj bo specialistična zdravstvena ustanova za območje z 10 milijoni prebivalcev, ki so do zdaj iskali zdravstveno oskrbo na različnih lokacijah. Sprejel nas je direktor bolnišnice, skupaj s strokovnjakoma s področja javnega zdravja. Ko smo povedali, da smo antropologi in da je med nami tudi medicinska antropologinja, je eden od njih vzkliknil: “*We urgently need you!*”, druga dva pa sta hitela razlagati, da bi zelo radi sodelovali z antropologi in antropologinjami, saj opažajo, da je razumevanje družbeno-kulturnih dimenzij zdravja in bolezni ključno pri večini zdravstvenih intervencij v skupnostih na jugu Etiopije, predvsem pri zapostavljenih tropskih boleznih ali NTD (*Neglected tropical diseases*). Za te bolezni je značilno, da so v Evropi večinoma izginile, v Etiopiji pa se pojavljajo zaradi klimatskih razmer, vrste tal in prenašalcev (določenih žuželk in glodavcev) ter so lahko smrtonosne ali pa imajo hude zdravstvene posledice. V bolnišnici so nam predstavili svoje dosedanje raziskave ter izpostavili, da so nekatere od teh bolezni celo izpadle iz liste NTD, zato bi lahko govorili celo o zapostavljenih vrstah zapostavljenih bolezni, predvsem pa o zapostavljenih ljudeh.

Univerzitetna klinika, zgrajena leta 2025, znotraj še ni povsem opremljena,
Arba Minch, 2025 (foto Sarah Lunaček).

Ena od bolezni, za katero si še posebej želijo sodelovanja antropologinj in antropologov, je *podoconiosis*, vrsta elefantizma, ki se pojavlja kot posledica bosonoge hoje po zemlji, bogati z minerali, ki povzročajo hude deformacije stopal. Ne le, da so te deformacije boleče in onemogočajo gibanje, dodaten problem predstavlja družbena stigma, ki izhaja iz prepričanja pri nekaterih ljudstvih v južni Etiopiji, da je ta oblika elefantizma kazen za krajo pridelka. Številni bolniki, ki dolga leta živijo povsem izolirani, se zaradi družbene stigme ne odločijo za zdravljenje, čeprav je to večinoma zelo uspešno. Kljub temu, da jim pri zdravljenju lahko rekonstruirajo celotno stopalo, jih tudi z zdravimi stopali skupnost pogosto še vedno zavrača. Podobne posledice ima tudi prepričanje, da se prešuštvovanje matere kaže na novorojenem otroku v obliki zajčje ustnice (predstava o zajčji ustnici, to je preklano nebo ustne votline, kot fizični dokaz za deviantnost je sicer precej razširjena

v številnih družbah). Podobno naj bi prešuštvovanje z bližnjim sorodnikom povzročalo vrsto kožne lišmanioze, za katero v Etiopiji nimajo biomedicinskega zdravila. Čeprav so zdravila tradicionalne medicine precej učinkovita, pa puščajo na koži brazgotine, zato si zaposleni v bolnišnici želijo farmacevtske pomoči pri izdelavi bolj učinkovitega zdravila na osnovi sestavin tradicionalnih preparatov. Prepričani so namreč, da je prihodnost uradne medicine v povezovanju s tradicionalnimi medicinskimi sistemi, obenem pa vidijo bodočnost znanosti v interdisciplinarnem povezovanju, pri čemer se jim zdi sodelovanje z antropologijo ključnega pomena.

Trajnostno kmetijstvo

Po obisku novozgrajene bolnišnice smo se odpravili na Oddelek za agronomijo Univerze v Arba Minchu, kjer nas je raziskovalec Addisu Fekadu Andeta seznanil z uporabo rastline enset, nove super hrane, ki je zmožna prilagajanja na različna podnebja. Enset je znan tudi pod imenom lažna banana (*fake banana*). Univerza je začela s pilotnim projektom, ki znanje o kultivaciji te rastline povezuje z razvojem tehnologije in procesiranja predelave enseta ter možnosti skupnostnega podjetništva. Enset raste celo leto, ne potrebuje gnojil ali fitofarmacevtskih sredstev, lahko se ga žanje kadarkoli. Iz stržena ene rastline lahko pridobijo tudi do 200 kilogramov hrane. V tradicionalnem smislu je predelava enseta dolgotrajno skupno (žensko) delo. Rastlino najprej posekajo, nato odstranijo skorjo, sredico razkosajo in zmeljejo, potem pa gosto kašo zakopljejo v zemljo, kjer fermentira od nekaj mesecev do pol leta, dokler se ne spremeni v mokasto pasto, ki se jo lahko uporabi za peko kruha in kolačev.

Univerza v Arba Minchu je s podporo raznolikih financerjev in testnih skupnostnih kolektivov v zadnjih letih postopek predelave pospešila in modernizirala – razvili so preproste predelovalne stroje za uporabo v skupnostih, pa tudi fermentacijsko kulturo, ki fermentacijo pospeši, namesto postopka fermentacije v zemlji pa ta poteka v plastičnih čebrih, kar omogoča manj odpadnih snovi. Končni produkt ni pasta, ampak dehidrirana moka, ki je bolj obstojna. Enset v glavnem promovirajo kot novo super hrano, ki lahko pomaga v času lakote, posebno na območjih, kjer druge hranljive rastline ne uspevajo, nov postopek predelave pa naj bi skupnostim omogočal hitrejši dostop do hrane in dodatni zaslužek s prodajo. Edina slaba stran novega postopka, pri katerem z uporabo mehanizacije v krajšem času pridobijo večjo količino bolj obstojne surovine, je zaenkrat ta, da niža ceno proizvodu, pridelanem na tradicionalen način.

Etiopska kulinarika je nasploh znana po fermentaciji. Fermentirana hrana običajno zdrži dlje kot sveža, saj fermentacija ustvari okolje, v katerem se škodljivi mikrobi ne morejo razmnoževati, kar je za mnoga območja Etiopije zaradi pomanjkanja pitne vode ali možnosti spravljavanja hrane ključnega pomena. Najbolj znana fermentirana etiopska hrana je pravzaprav *injera*, velika tanka spužvasta palačinka, pripravljena iz moke iz tefa, nežnega, svetlozelenega in drobnega žita. Tudi fermentiranih pijač je kar nekaj, na primer pivo in *tedž*, kot se imenuje medeno vino, ter *čeko*, pijača iz fermentiranega sirka in koruze, ki smo jo poskusili pri poglavarju ene izmed vasi v Konsu. Pokrajina Konso je znana po uspešnem terasastem poljedelstvu in izjemnih gradbenikih v hribovitem svetu. Od leta 2011 približno dva ducata vasi na tem področju spada pod zaščiteno Kulturno

krajino Konso na Unescovem seznamu svetovne dediščine. Obiskali smo dve vasi, med njimi Gamole, s tremi zidovi utrjeno vas na hribu, kjer živi približno 9000 ljudi in kamor je pred pandemijo covid-19 letno prispelo 10.000 turistov. Terasasta polja, ki zaradi svoje dovršenosti ne potrebujejo namakalnega sistema, so polna mešanih pridelkov, kot so mango, avokado, bučke, koruza, sirk, fižol, grah, sončnice in jagodičevje.

332

Terasasti permakulturni vrtovi ljudstva Konso, Konso, 2025 (foto Sarah Lunaček)

Dostop do vode

Vprašanje uporabe vode v poljedelstvu in v vsakdanjem življenju smo lahko spremljali celo pot: od Arba Mincha in njegovih 40 izvirov neoporečne vode, po katerih je tudi poimenovan, preko bližnjega jezera Chamo, katerega okolico bodo v kratkem delno odvzeli plantažnemu poljedelstvu ter jezero ponovno širili, do precej suhega Turmija na jugu, ki je le dobro uro vožnje oddaljen od reke Omo. V Turmiju smo videli dve javni črpalki – vira pitne vode tudi za okoliške vasi. Tradicionalen način (npr. pri ljudstvu Hamar) dostopa do vode filtrirane skozi pesek, je s kopanjem v suho strugo rek, ki tečejo le v deževnem obdobju. Nekateri te vodne vire uporabljajo za pranje oblek, zato pitnost neposredno ob zajetju postane vprašljiva. Vodo na daljše razdalje nosijo ženske, tudi starke in deklice, na hrbtih v plastičnih (največkrat 20-litrskih) kanistrih, v sušnih obdobjih pa jo iz bolj odmaknjenih virov tvorijo na oslih. Ljudje, ki živijo bližje reki Omo, rečno vodo zajemajo za pitje in ob reki napajajo živali. Oparena voda lahko prenaša številne bolezni, kot sta trebušni tifus in kolera, bližina stoječih vod pa je pogosto povezana tudi z večjimi izbruhi malarije. Ob obisku vasi ljudstva Karo so nam pokazali tehniko čiščenja vode s korenino lokalne rastline. En primerek korenine smo prejeli v dar, da bi raziskali spremembe v vodi po uporabi korenine.

Ob reki Omo so različna ljudstva, kot so Dasaneč (Dassanech), Njangatom (Nyangatom) in Karo, mobilno pastirstvo dopolnjevala s poljedelstvom na poplavnih območjih ob reki (*flood retreat agriculture*). Pričakovane sezonske poplave so zato pomenile prihajajoče blagostanje. Po postavitvi jeza za hidrocentralo se je gladina reke

tako znižala, da to ni več mogoče. Ideja razvoja države je bila, da se bodo tamkajšnja ljudstva stalno naselila v pripravljene centre in se preusmerila v namakalno poljedelstvo ter mezno delo na plantažah. Vendar staroselskega prebivalstva niso vključili v procese odločanja in izvedbe. Obljubljenih površin za samostojno namakanje polj ni prejelo, močno otežen je tudi dostop do reke, ki jo potrebujejo za napajanje živine. Zaradi izgube možnosti poljedelstva so se bolj osredotočili na mobilno pastirstvo, ki je bilo pomemben del načina preživljanja tudi prej, a zaradi vse daljših sušnih obdobij zahteva premikanje na vse večje razdalje. Država je vzpostavila del načrtovanih plantaž sladkornega trsa in dve predelovalni tovarni, ki so ju zgradila kitajska podjetja, zemljo pa še naprej dajejo v dolgoročni najem privatnim domačim in mednarodnim investitorjem, ki se osredotočajo predvsem na plantažno pridelavo banan in bombaža z namakanjem zemlje. Na ta način se nadalje manjšajo razpoložljive površine za tradicionalne načine preživljanja lokalnega prebivalstva.

Preoblikovanje ekosistemov in vsakdanjega življenja

V okrožju Dassanech je položaj še zahtevnejši, saj se zaradi različnih dejavnikov, najverjetneje zaradi nenadnih izpustov presežka vode iz jeza Gibe III in spremenjenega toka reke Omo pri delti, v kateri se izliva v jezero Turkana, širi poplavno območje. V nekaj letih se je jezero Turkana, ki leži pretežno v Keniji, razširilo za 63 kilometrov v notranjost Etiopije in bo kmalu doseglo upravno središče Omorate. Ob našem obisku se je ravno začel regionalni posvet o preselitvi mesta Omorate. Že od leta 2016, posebno pa od zadnjega javno znanega izpusta vode iz jeza Gibe III leta 2019, so Dasaneči nenehno prisiljeni k umikanju naraščajoči vodi, ki je zavzela že 66 odstotkov okrožja in povsem preoblikovala ekosistem. Okoli 78.000 oseb ali skoraj 80 odstotkov Dasanečev je notranje razseljenih. Njihovi namakalni vrtovi so že zdavnaj pod vodo, preostalo živino pa rešujejo z nabiranjem močvirske trave in iskanjem novih pašnikov. Nekateri so se preusmerili v ribolov. Ljudje in živali pijejo pretežno poplavno vodo, razen na bolj dvignjenih predelih, kjer smo videli nekaj vodnih črpalk na sončno energijo. Dasaneči nimajo več veliko prostora za umikanje, saj jih obkrožajo sosednja ljudstva, s katerimi so bili že prej v konfliktih zaradi pašnih površin.

Na preostalem ozemlju kar 10.000 hektarov zasedajo plantaže banan italijanskega podjetja Fri-El, ki posluje z velikimi dobički, a lokalne skupnosti od njega dobijo zgolj drobtine. Zato so uradni predstavniki Dasanečev v pogovoru na občini izpostavili, da bi podjetje lahko prispevalo vsaj h gradnji šole in zdravstvenega centra, obenem pa zaposlovalo več kvalificirane lokalne delovne sile. Poleg tega Dasanečem grozi, da se znajdejo v podobni situaciji kot begunci ljudstva Murle, ki so bili zaradi konfliktov preseljeni v okrožje Nyangatom, ob tem pa so izgubili vire za preživljanje in postali povsem odvisni od pomoči humanitarnih organizacij. Visoki komisariat Združenih narodov za begunce (UNHCR), ki je sprva poskrbel za njihovo premestitev, jim v zadnjih mesecih ne zagotavlja več redno vode in zadostne količine hrane, zaradi česar je bilo ob našem obisku med nastanjenimi v centru veliko vidno podhranjenih ljudi, številni pa so bili tudi bolni, o čemer smo že obvestili slovensko pisarno UNHCR.

Poplavljeni območja so prekrila polja, pašnike in ceste, povezava z nekaterimi vasi in s Kenijo je mogoča le s čolnom, regija Dassanech, 2025 (foto Sarah Lunaček).

Dolgotrajno sodelovanje

Poleg humanitarne pomoči na najbolj prizadetih območjih je nujna podpora aplikativnih raziskav pri iskanju prilagoditev in rešitev, pri čemer je pomembna interdisciplinarnost, saj so tehnične rešitve težko uspešne, če ne upoštevajo lokalnih družbenih in kulturnih procesov in dinamik. Regija ima dolgo tradicijo antropoloških in naravoslovnih raziskav, ima pa tudi svoje univerze s številnimi raziskovalci in raziskovalkami, ki potrebujejo predvsem sredstva za raziskave in možnost enakovrednega sodelovanja. Doslej se je namreč pogosto dogajalo, da so bili etiopski raziskovalci in raziskovalke ujeti v neenaka razmerja kolonialne in neokolonialne tradicije, ki so žal še vedno prisotna v akademskem svetu. Raziskovalci in raziskovalke iz Evrope in severne Amerike so jih pogosto uporabljali le kot »informatorje«, »fikserje« oziroma oskrbovalce s podatki.

Zato si bomo prizadevali, da etiopski raziskovalci in raziskovalke v nadaljnjih skupnih akademskih projektih sodelujejo kot nosilci in nosilke raziskav, v katerih so ključni različni emski glasovi lokalnih skupnosti v kompleksnih (geo)političnih razmerjih. Pri tem bomo posebno pozornost namenili raziskovalni etiki.